

**TARİHTE ve GÜNÜMÜZDE
ZEKÂT UYGULAMALARI**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-605-9519-56-4

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 22
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87

Kitabın Adı

Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları

Yayına Hazırlayanlar

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Koordinatör

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Son Okuma

Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA

İstanbul Üniversitesi

Baskı ve Cilt:

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL

Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35

Sertifika No: 12683

1. Basım: İstanbul, Ağustos 2017/ 2000 adet basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

İzin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A. Ş.

Oruçreis Mah. 12. Sokak No: 40-42 Esenler/İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr ensar@ensarneyriyat.com.tr

İBÂDİYYE'DE ZEKÂT

Kadir GÖMBEYAZ*

Hâricîlerin günümüze ulaşan tek kolu olan İbâdiyye, bir yandan Hâricîlik üzerinde oluşan menfi algı ile muhalif mezheplere mensup yazarlarca verilen gerçeği yansıtmayan bilgi ve değerlendirmelerin etkisi öte yandan da mezhep mensuplarının kendilerini izole etmeleri gibi sebeplerle doğru bir şekilde tanınamakta ve gerçekliği ile imajı arasındaki pergel epey açık durmaktadır. Bu nedenle İbâdiyye'nin öncelikli olarak kendi kaynaklarından hareketle tanınması ve gerçekliği ile çelişen imajının tamir edilmesi gereklidir. İslâm dininin temel amelî umdelerinden biri olan zekât meselesinin Ehl-i Sünnet ve Şîa dışındaki müstakil bir başka İslâm mezhebi olan İbâdiyye'deki ele alınışını ve hükümlerini konu edinen bu çalışma ilk olarak İbâdiyye'ye dair genel bir çerçeve ortaya koyacak, aynı şekilde İbâdiyye fikhını ana çizgilerle betimledikten sonra mezhebin zekâta dair görüşlerini, hususen farklılaştığı yerlere odaklanarak sunacaktır.

I- Genel Hatlarıyla İbâdiyye

İbâdiyye, Sıffîn Savaşı sonunda iki ordunun aralarındaki meseleleri çözmek üzere her iki taraftan belirlenecek birer hakemin kararına başvurma (*tahkîm*) şeklindeki anlaşmayı Kur'ân'a aykırı bularak Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan ve Hâricîler olarak adlandırılan gruba dayanmaktadır. Bu grup yeknesak bir yapı olmayıp kendi içerisinde farklılıklar taşıyan ancak *tahkîm*in Kur'ân'a uygun bir karar olmadığı konusunda birleştikleri için yekvücut görünüm arz eden bir yapıdır. Nitekim ilerleyen süreçte kendi iç-

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İtikâdî İslâm Mezhepleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
kadir.gombeyaz@kocaeli.edu.tr & kgombeyaz@hotmail.com

lerinde gündeme gelen yeni mesele ve problemler karşısında farklılıkları gün yüzüne çıkacak ve gruplara ayrılacaklardır. Bunlar içerisinde kendileri gibi düşünmeyen kişi ve grupları Kur'ân'a aykırı hareket etmek ve dolayısıyla dinden çıkmakla suçlayan (*tekfir*), bunun neticesi olarak da onlara karşı fiilî mücadeleyi meşru ve gerekli gören Ezârîka gibi aşırı bir grup çıktığı gibi İbâdiyye gibi ılımlı bir grup da çıkmıştır. Hâricîlerin içerisinde çıkan tüm gruplar zaman içerisinde mevcudiyetlerini yitirmişlerdir. Bunun istisnası İbâdîlerdir. İbâdîlerin varlığını günümüze kadar devam ettirmesinde Hâricîlerin büyük günah işleyenin kâfir olması gibi keskin görüşlerini "nimete nankörlük (küfrân-ı ni'me) anlamında bir küfür içerisinde olma" şekline dönüştürme biçiminde görüşlerde getirilen yumuşama ile mensuplarının Uman gibi İslâm coğrafyasının merkezinden uzak yerlerde yaşamaları etkili olmuştur.

İbâdiyye'nin köken itibariyle dayandığı Hâricîlerle kendileri arasında kurdukları ilişki ne tam kabul ne de tam red şeklinde olup biraz girift mahiyettedir. Genel tarih, kelâm ve İslâm mezhepleri üzerine kaleme aldığı eserinde İbâdî âlim Ebû Abdillah el-Kalhâtî (ö. 7./13. yy) *tahkîm* sebebiyle Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan grubu hak üzere görmekte ve *Ehlü'l-istikâme* olarak adlandırmaktadır. Ancak daha sonra bu grup içerisinde birliği bozan Ezârîka başta olmak üzere pek çok grup ayrılmıştır. Kalhâtî'nin *Ehlü'l-istikâme* olarak adlandırdığı ilk grubun çizgisini devam ettiren mezhep yalnızca İbâdiyye-i Vehbiyye¹ olmuştur. Kalhâtî, ilk gruptan ayrılan tüm fırkaları Hâricî fırkalar olarak adlandırır ve İbâdiyye'yi onlardan ayırır.² Böylece köken itibariyle İbâdiyye ile

¹ *Tahkîm* kararı sonrası bunu Kur'ân'a aykırı bularak Hz. Ali'yi terk eden grup kendisine Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi lider (*imâm*) olarak seçmiştir. O nedenle İbâdîler İbn Vehb'e atıfla kendilerini Vehbiyye diye de isimlendirirler; bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, s. 256-261, s. 256.

² Krş. Ebû Abdillah Muhammed b. Saîd el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Maskat: Saltanatu Umân Vizâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980, II, 421-423.

diğer Hâricî fırkalar buluşmakta ise de İbâdiyye dışındaki fırkalar doğru yoldan sapmışlardır.³

İbâdîlerin kendilerini Hâricîlikle ilintilendirmekten uzak durma tavırlarının gerisinde Hâricîlerin özellikle Ezârika'nın görüş ve fiilleriyle özdeşleştirilmesiyle Hâricîler üzerinde oluşturulan olumsuz algı yatmaktadır. O nedenle İbâdîlerin her ne kadar köken itibarıyla Hâricîlerden sayılmasında bir mahzur olmamakla birlikte Hâricîlere dair oluşan menfi imajın kendilerine iliştilmesi rahatsız edici olmaktadır.⁴ Nitekim yakın zamanlarda yaşamış İbâdî âlim Ali Yahya Muammer (ö. 1980) geçmişte yazılan fırak eserlerinde müelliflerin İbâdîleri Hâricîlerden sayarak İbâdîlere zulmettiklerini iddia eder. Halbuki ona göre İbâdîler "insanlar içerisinde Hâricîlerden *en uzak olan*" topluluktur.

Bu fırak yazarları İbâdîleri Hâricîlerle ilintilendirmek suretiyle İbâdîlerin uzaktan yakından alakalı olmadıkları türlü kötülük ve çirkinlikleri onlara nispet etmekte, İbâdîleri birtakım fırkalara bölüp her birine birer imam ve kendilerini İslâm dışına itmeye yetecek bir sürü görüşler atfetmektedirler. Halbuki ne bu fırkaların ne de onlara nispet edilen görüşlerin herhangi bir gerçekliği bulunmamaktadır. İbâdîler onlara nispet edilen görüşleri benimsemedikleri gibi bunları benimseyenlerden de teberri etmişlerdir.⁵

³ Kalhâtî'nin İbâdiyye'yi ve Hâricîliği sunum tarzı ile alakalı daha geniş değerlendirmeler için bkz. Kadir Gömbeyaz, "İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi: Kalhâtî Örneği", *İslâmî İlimler Dergisi İbâdîlik Özel Sayısı X/1* (2015), ss. 149-168.

⁴ Nitekim Cezayirli İbâdî âlim Eттаfeyyiş (1820-1914) bu durumu şöyle özetler: "Havâric terimi aslında 'Allah yolunda cihada çıkanlar' anlamında övgü ifade etmekteydi. Ancak terimin kazandığı menfi çağrışımlar sebebiyle ashabımız kendisini bu isimle anmayıp Kur'ân âyetlerine atıfla 'Ehlü'l-istikâme' olarak anmıştır"; bkz. Valerie J. Hoffman, *The Essentials of İbâdî Islam*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2012, s. 10.

⁵ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye: Dirâsetün Mürekkezetün fî usulihim ve ta'rîhihim*, 2. Bsk., Kahire: Mektebetü Vehbe, 1407/1987, s. 40.

Hulasa geçmişte olduğu gibi günümüzde de İbâdiyye kendisini *tahkîm* sebebiyle Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan *Muhak-kime-i Ūlâ'*ya, yani diğer mezheplerin Hâricîler olarak adlandırdıkları gruba dayandırmakla birlikte özellikle muhalifler tarafından Ezârika üzerinden oluşturulan menfi Hâricîlik portresi sebebiyle kendilerini Hâricîlikten ayırmaya çalışmaktadırlar. Üstelik muhaliflerin İbâdîler hakkında verdiği bilgilerde de önemli bilgi yanlışlıkları bulunmakta ve ortaya yanıltıcı bir resim konulmaktadır. Kısacası İbâdîlerin kendi kaynaklarından âdil bir şekilde ortaya konulması ve değerlendirilmesi gereklidir.⁶

İbâdiyye mezhebi her ne kadar İbâdî olmayan kaynaklar tarafından mezhebin kurucusu olarak gösterilen Abdullah b. İbâd'a nispetle isimlendirilseler de kendileri Abdullah b. İbâd'ın mezhebin kurucusu değil, Emevîler döneminde diğer mezheplere karşı öne çıkan bir savunucusu olduğunu ve bu vesileyle muhalifler tarafından mezhebin İbn İbâd'a nispet edildiğini belirtir. Aslında mezhebin müessisi İbn Abbas'ın ve Hasan Basrî'nin hem talebesi hem de arkadaşı olan ve Sünnîlerce de sika bir râvî olarak kabul edilen Umanlı Ezz kabilesinden olup Basra'da ikamet eden tâbiûnun ileri gelenlerinden Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (ö. 93/711-2). Abdullah b. İbâd ise mezhebi diğer mezheplere karşı alenen savunan müstesiplerden biri olup bu özelliği ile muhaliflerce grubun kendisine nispet edildiği kişidir. Mezhep Emevî yönetimine karşı kendisini gizlediği dönemde (*kitmân*) gerçek kurucusu ve lider kadrosunu İbn İbâd ismini paratoner kılarak korumuştur.⁷

⁶ İbâdîlerin Hâricîlerle ilintilendirilmesinde ortaya çıkan birtakım metodik meselelere dair bir değerlendirme için bkz. Kadir Gömbeyaz, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefler mi? Metodik Bir Tartışma", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* IX/1 (2016), ss. 77-98.

⁷ Bu bilgiler için bkz. İsmail b. Salih b. Hamdan el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-İbâdî*, Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1434/2013, 71-75. Wilkinson, İbn İbâd'ın mezhebin teşekkül sürecinde uydurulmuş bir lider olabileceğini iddia eder. Yine İbâdîler tarafından mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd'in de liderliğini şüpheli bulur. Nitekim çağdaş dönem İbâdîlerinden Ennami bile Câbir'in dini öğrenmek ve çeşitli dinî

İbâdîlerce mezhebin müessisi kabul edilen Câbir b. Zeyd'den sonra İbâdîler Câbir'in öğrencisi Ebû Ubeyde Müslim b. Kerîme et-Temîmî'yi imam olarak tanımışlardır. Bu dönemde daha önce iyi düzeyde seyreden Emevîlerle ilişkiler Ömer b. Abdilaziz döneminde yön değiştirir ve bozular. Irak valisi Haccac tarafından pek çok İbâdî ya hapsedilir ya da Uman'a sürgün edilir. Haccac'ın ölümüyle Ebû Ubeyde yeni bir strateji belirler. İbâdî fikirleri yaymak ve Emevî kontrolüne daha az duyarlı Horasan, Uman, Yemen, Hadramevt bölgesi ve Magrib gibi yerlerde Emevî karşıtı isyanları desteklemek için *hameletü'l-ilm* denilen bir davet ekipleri teşekkül ettirir. Ebû Ubeyde İbâdîliği hem sistemleştirir hem de *hameletü'l-ilm* aracılığıyla Basra dışında yayılmasını sağlar. Hatta Hadramevt, Uman ve Cezayir gibi yerlerde bazısı kısa ömürlü bazısı bir iki asır yaşayan İbâdî devletler kurulur. Ebû Ubeyde sonrasında mezhebin öne çıkan ismi Rebî' b. Habîb'tir, ki onu önemli kılan yazdığı ve daha sonraki dönemlerde bazı İbâdî âlimlerin ilave ve düzenlemeleri ile geliştirilen *el-Câmî'* isimli hadis kitabıdır. Bu eser İbâdîlerin Kur'an'dan sonra dinî delil olarak dikkate aldıkları en başta gelen eserdir.⁸

İbâdiyye Basra'da doğmuş olmakla birlikte Emevîler döneminin belirli bir kesitinden sonra zorunlu göç neticesinde merkezden uzak bölgelerde varlığını günümüze değin sürdürmeyi başarmış, Ehl-i Sünnet ve Şîa dışında hem itikatta hem de amelde kendi başına müstakil bir mezheptir. Günümüzde başta Uman olmak üzere Hadramut, Zengibar, Libya, Tunus, Cezayir ve Batı Sahra'nın çeşitli yerlerinde bulunmaktadır.⁹

II. İBADİYYE FIKHI

İbâdiyye, müntesiplerinin hem itikatta hem de amelde mezhebidir. Yani itikatta Mâturîdî amelde Hanefî veya itikatta Eş'arî

meselelerle alakalı soruların cevabını almak maksadıyla kendisine başvuru bir âlimden öte biri olmayabileceğini dile getirir. Bu bilgiler için bkz. Hoffman, *The Essentials of Ibâdî Islam*, s. 17-18.

⁸ Bu bilgiler için bkz. Hoffman, *The Essentials of Ibâdî Islam*, s. 12-13.

⁹ Fığlalı, "İbâdiyye", s. 260.

amelde Şâfiî veyahut da itikatta İsnâ Aşerî amelde Caferî gibi itikatta başka amelde başka isimlerle nitelenen bir mezhep değildir. O nedenle bir İbâdî itikatta da amelde de İbâdî'dir. İbâdîler fıkhıta imam olarak mezheplerinin müessisi olarak da kabul ettikleri Ca- bir b. Zeyd'i tanırlar. Basra'da yaşayan Câbir Sünnîlerin muteber kabul ettiği pek çok âlim ile yakın ilişki içerisinde olduğundan İbâdî fikhının ilk olarak Basra'da ve Sünnî camia ile etkin iletişim hâlinde teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Câbir sonrasında Basra'yı terk etmek zorunda kalıp İslâm dünyasının merkez bölgelerinin uzağında mevcudiyetini sürdürmek zorunda kalınca İbâdî fikhının özellikle Uman'da müstakil bir yapı hâline geldiği ifade edilebilir. İlerleyen süreçte hususen 5./11. ve 6./12. yüzyıllarda İbâdî fikhı Sünnî fikhı ile yakınlaşmış, Sünnî fikh kaynaklarını gerek yapı gerekse de tartışılan meseleler ve ileri sürülen görüşler bağ- lamında takip eder hâle gelmiştir. Sonuç olarak Basra'daki teşek- kül sürecindeki orijinalliğinin önemli bir kısmını kaybetmiştir.¹⁰ Bu sebeple İbâdî fikhı ile Sünnî fikh arasında pek fazla farklılık bu- lunmamaktadır.

İbâdiyye'ye göre fikhî hükümlerin kaynakları öncelikle Kur'ân-ı Kerim, daha sonra da Sünnet'tir. İbâdîler Ebu Ubey- de'den sonra mezhebin üçüncü imamı olarak gördükleri Rebî' b. Habîb'in hadis kitabını (*el-Câmi'u's-Sahîh Müsnedü'l-İmam er-Rebî*)¹¹ Kur'ân'dan sonra en sahih kaynak olarak kabul ederler.¹² Bunun dışında İbâdîler Sünnîlerin kabul ettiği hadis kaynaklarına da özel-

¹⁰ Bu değerlendirmeler için bkz. Ercilia Francesca, "Comparing İbâdî and Sunnî Law in Başra: The Case of the Zakât on Cattle", *REMMM* 132 (2012), 45-61, s. 47.

¹¹ Rebî tarafından hadisler sahabîler esas alınarak tasnif edildiği için *müsned* türü olan eser, daha sonraki zamanlarda Vercelânî (ö. 570/1174) tarafından konularına göre tertip edilmesiyle *câmî* hüviyeti kazanmıştır. Bu nedenle hem Müsned hem de Câmî olarak isimlendirilebilmektedir; bkz. el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-İbâdî*, 162-163. Rebî'in bu eseri, Wilkinson'a göre, aslında bir çok âlimin eserlerinin toplamıdır ve daha sonraki dönem hadis kriterlerine uygun olacak isnadlar esere sonradan ilave edilmiştir; bkz. Hoffman, *The Essentials of İbâdî Islam*, s. 20.

¹² el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-İbâdî*, 158.

likle Buharî ve Müslim'in *Sahîh*'lerine hüküm kaynağı olarak başvururlar.¹³ Hadislerin sıhhatinin tespitinde esas alınan ölçüt konusunda İbâdîler Sünnîlerden ayrılırlar. İbâdîler âhâd haberlerin sıhhatini senede göre değil, metnine bakarak belirler. Eğer metin Kur'ân'a uygunsu hadis sahihtir, değilse zayıftır.¹⁴

Kur'ân ve Sünnet'ten sonra dinde üçüncü hüküm kaynağı "ulemanın herhangi bir asırda herhangi bir hüküm üzerinde buluşması" demek olan *icmâ'* dır.¹⁵ Son aslî delil ise *kıyâs*dır. Bu dört aslî delile tâbî fer'î deliller ise *istishâb*, *istihsân*, *el-mesâlihu'l-mürsele*, *seddü'z-zerâyi'*, *şer'u men kablenâ* ve *örftür*.¹⁶ İctihat konusunda ise İbâdîler içtihat kapısının kapalı olduğu fikrini reddeder ve *taklîdi* geçersiz sayarlar.¹⁷

İbâdiyye'de fıkha dair literatürü belli bazı fikhî meseleler üzerine ilk İbâdî âlimlerin yazdığı küçük hacimli risaleler ile başlatabiliriz. Nitekim bunun en erken örneği Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin ikinci imamı kabul edilen Ebû Ubeyde Müslim b. Kerîme et-Temîmî'nin (ö. 762) Mağripli İbâdî âlim Ebu'l-Hattâb el-Me'âfirî'ye (ö. 761) hitaben yazdığı risalesidir.¹⁸ İlerleyen süreçte özellikle 3/9. yüzyılda İbâdî âlimlerin fikhî meselelere dair kapsayıcı eserler kaleme almaya başladığı görülmektedir. Burada özellikle İbâdî fikhına dair ana eser olan Uman'lı Ebû Câbir Muhammed b. Ca'fer el-İzkevi'nin *Câmi'u İbn Ca'fer* veya kısaca *el-Câmi'*

¹³ Buharî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinin İbâdiyye nezdindeki yeri için bkz. el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-İbâdî*, 169-172.

¹⁴ Tevhit Bakan, "İbâdîler ve Hadis", *EKEV Akademi Dergisi*, 8/20 (2004), s. 221-240, s. 225-226. Ayrıca İbâdîlerin hadis kaynakları ve haklarında bilgiler için bkz. Agm, s. 236-238.

¹⁵ el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-İbâdî*, 173.

¹⁶ el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fikhi'l-İbâdî*, 16.

¹⁷ Hoffman, *The Essentials of İbâdî Islam*, s. 41-42. İbâdîlerin diğer mezheplerden farklılıktıkları fikhî görüşleri için bkz. Age, s. 42-44.

¹⁸ Henüz elde edememiş olsak da bu risale basılmıştır; bkz. Ebû Ubeyde Müslim b. Kerîme et-Temîmî, *Risâle Ebî Kerîme fî'l-zekât li'l-İmâm Ebi'l-Hattâb el-Me'âfirî*, thk. Sâlim b. Muhammed el-Hârihî, Maskat: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1982. Bu bilgi için bkz. Francesca, "Comparing İbâdî and Sunnî Law in Başra", s. 53.

olarak bilinen eseri zikredilmelidir.¹⁹ İbâdî fikhuna dair üretim sonraki asırlarda da devam etmiş ve daha önce de belirtildiği üzere Sünnî kaynaklardan daha çok istifade eden ve plan olarak da Sünnî fıkıh kaynaklarını takip eden eserler yazılmıştır.²⁰

III. İBADİYYE'DE ZEKÂT

Bu başlık altında İbâdiyye'nin zekât konusundaki görüşleri detaya girilmeden ve ana hatlarıyla zikredilecek, akabinde özellikle diğer mezheplerden farklı olarak kendilerine özgü olan iki meseleyle (sığırın nisabı ile zekâtın dağıtımı) dikkat çekilecektir.²¹

Zekât, İbâdiyye fikhında çoğu zaman namaz konusundan sonra oruç konusundan önce ele alınır. Bundaki sebep âyetlerde genellikle namazla zekâtın arka arkaya zikredilmiş olması yatmaktadır. Fakat bunun yanında namaz gibi tüm Müslümanları kuşatan bir farz olması hasebiyle orucu namazın akabinde zikredenler de olmuştur, fakat genel temayül âyetlerdeki sıralamanın gözetilmesi şeklindedir. Yani namazdan hemen sonra zekât konusu ele alınmıştır.²²

Zekâtın Vücûb Şartları

İbâdî fikhında zekâtın vücûb şartları iki kısımdır. İlk kısmı zekât verenle, ikinci kısmı ise zekâtı verilecek mal ile ilgili şartlar-

¹⁹ Hoffman, *The Essentials of Ibâdî Islam*, s. 20-21.

²⁰ İbadîlerin bölgelere ve asırlara göre fıkhındaki temel kaynaklarının bir listesi için bkz. el-Agberî, *el-Medhal ile'l-fıkhî'l-İbâdî*, 341-361.

²¹ İbâdîlikte zekât konusu çalışma boyunca Nureddîn es-Sâlimî'nin *Meâricü'l-âmal* adlı eseri (Nureddîn Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Meâricü'l-âmal ala Medârici'l-kemal bi-nazmi Muhtasari'l-hisal*, Uman: Mektebetü'l-İmâm es-Sâlimî, 2010) üzerinden takip edilecektir. Zira eserin yazarı Nureddîn es-Sâlimî (ö. 1332/1914) Uman İbâdîlerinin önemli âlim sülalelerinden Sâlimî ailesinden gelen ve ilmî şahsiyeti ile saygı duyulan kaydadeğer bir İbâdî âlimdir. İbâdî fûru-i fikhını inceleyen ve 9 ciltten oluşan bu eserde zekât konusu müstakil bir cilt halinde işlenmiştir. İçerisinde daha önceki İbâdî âlimlerin görüşlerini de içermesi ve kapsamlı muhteviyatı bu konuda ihtiyacı karşılayacak niteliktedir.

²² bkz. Sâlimî, *Meâric*, VII, 9.

dır. Verenle ilgili şartlara baktığımızda öncelikle *Müslüman olmak* gelir. Bu diğer pek çok mezhebe göre de temel şarttır. Bir diğer şart *hür olmaktır*. Ancak bu bağlamda İbâdî ulema içerisinde kölenin zekât veremeyeceğini söyleyenlerin yanı sıra verebileceği veya efendisinin vermesi gerektiği gibi farklı içtihatlarla sahip olanlar olmuştur.²³

Zekâtı verecek kişi için tartışılan konulardan biri de âkil/akıllı ve bâliğ olmanın şart olup olmamasıdır. Bu noktada Hanefîler akıllı ve bâliğ olmayı şart koşarken Şâfi, Mâlikî ve Hanbelîler zekâtı, namaz ve oruç ile aynı mahiyete sahip bir ibadet olarak görmeyip onun mâlî yardım mahiyetindeki bir ibadet olup aslolanın ihtiyaç içerisindeki Müslümanın ihtiyacını gidermek olduğu fikrinden hareketle akıllı ve bâliğ olma şartını gerekli bulmamışlardır. İbâdî ulema ise bu konuda Hanefîler gibi değil diğer Sünnî mezhepler gibi düşünerek akıllı ve bâliğ olmayı şart koşmazlar.²⁴

Hasılı zekât akıl sağlığı yerinde olsun olmasın ve bülûğ çağına ersin ermesin diğer vücûb şartlarını taşıyan her hür Müslümana farz bir ibadettir. Zekâtın farziyyeti âyet ile sâbittir. Bu farziyyetin tarihî olarak ne zaman gerçekleştiği hususunda da icmâlen Mekke döneminde, tafsîlen Medine döneminde olduğu şeklindeki Hanefî kanaat paylaşılır.²⁵

Zekât verilecek mal ile ilgili şartlara gelince İbâdî fıkıhı burada dört şartın gerçekleşmesi gerektiğini kabul eder:

1. *Husûlü'n-nisab*: Malın nisab miktarına ulaşmış olması.
2. *Temâmü'l-havl*: Üzerinden bir yılın geçmiş olması. Bu şart altın, gümüş, mücevherat ve ticaret malları için söz konusudur.
3. *İmkânu'l-ihrâc*: Yani maldan zekâtın çıkarılıp verilebilecek mahiyette olması. Bu meyanda malın gaspedilmiş, kayıp, yeri bilinmeyen olmaması ve ödenmesi gereken bir borcun bulunmaması gereklidir.

²³ Sâlimî, *Meâric*, VII, 64-65.

²⁴ Sâlimî, *Meâric*, VII, 67.

²⁵ Sâlimî, *Meâric*, VII, 11, 15.

4. *Kemâlü'l-mülk*: Zekât düşecek malda zekâtı verecek kişinin tam bir mülkiyete, yani tasarrufta bulunma güç ve yetkisine sahip olması gerekir. Bu şartı özellikle sabi ve borçlu kişilerin zekât veremeyeceğini söyleyen İbâdî ulema koşmaktadır.²⁶

- Zekâta Konu Olan Mallar

Zekâta konu olan mallar "Altın, gümüş, ticaret malları, koyun, deve, sığır, hurma, kuru üzüm (*zebîb*), buğday (*bürr*) ve diğer hububatlar"dır.²⁷

Altın ve gümüş dışındaki mücevheratın, 200 dirheme ulaşan ticaret geliri dışında, zekâtı yoktur.²⁸

İbâdîlere göre deve, sığır ve koyun dışındaki hayvanların zekâtı yoktur. Bu konuda İbâdî ulema icmâ halindedir. Ebû Hanîfe'nin ve şeyhi Hammad ile öğrencisi Züfer'in bunlara atı da ilave ettikleri malumdur. Ayrıca Ebû Hanîfe hizmet maksadıyla kullanılmayan köleyi de buna dahil eder. İbâdîler bu görüşün sağlam bir dayanağının bulunmadığını, Rebî b. Habîb ile Buharî ve Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste "Müslümana köle ve atı konusunda zekât (*sadaka*) düşmez" buyurulduğunu hatırlatırlar.²⁹

İbadiler altın ve gümüş dışındaki madenlerin zekâtının olmayacağı noktasında Şâfiîlerle aynı kanaattedirler.³⁰ Definede (*rikâz*) ise humus geçerlidir.³¹

Ticaret malında zekâtı şart kılan husus nâmi oluşturmaktadır.³² İbâdîlerin çoğunluğuna göre borç zekâtı kaldırır.³³ Yine gasbedilmiş malın zekâtı yoktur.³⁴

²⁶ Zekâtın vücup şartları ile alakalı bkz. Sâlimî, *Meâric*, VII, 57-59.

²⁷ Sâlimî, *Meâric*, VII, 91.

²⁸ Sâlimî, *Meâric*, VII, 103, 104.

²⁹ Sâlimî, *Meâric*, VII, 105-106. Malum olduğu üzere Ebû Hanîfe bu hadisteki köleden kastın "hizmet maksadıyla kullanılan köle"; attan maksadın da "savaşçının atı" olduğunu kabul eder.

³⁰ Sâlimî, *Meâric*, VII, 127.

³¹ Sâlimî, *Meâric*, VII, 123.

³² Sâlimî, *Meâric*, VII, 256.

³³ Sâlimî, *Meâric*, VII, 260.

Gümüşte nisab miktarı 200 dirhem; altında 40 dinardır.³⁵

Zekât çoğunluk itibariyle mali bir yardım olarak görüldüğü için bir yıl dolmadan da verilebilir.³⁶

Mali tasaddukun (*sadaka*) pek çok çeşidi olduğu için verilen şeyin kişinin üzerine farz olan zekât olduğuna niyet edilmelidir. Zira “niyet infâzın hâlidir”. Niyet edadan hemen önce olmalıdır.³⁷

Zekât Kimlere Verilir?

Zekât hür, Müslüman, âkil ve bâliğ olup ihtiyaç sahibi olan âyet-i kerîmede belirtilen sekiz sınıfa verilebilir.³⁸ Köleye, müşriğe, mecnuna, sabiye verilmez, ancak fakirse velisine verilebilir.³⁹ Âyet-te geçen *fakîr* ve *miskinde* Müslüman ve hür olma şartı aranır, ancak akıllı ve bâliğ olma şartı aranmaz.⁴⁰ Zekât memuru zengin de olsa ayetteki ibare mutlak olduğu için zekât alabilir.⁴¹ Bir müşriğe zimmî bile olsa zekât verilmez, zira Müslüman olmak zekâtın infazının şartıdır.⁴²

Tartışmalı bir mesele olan müellefe-i kulûba gelince, bunlara vermenin iki şartı vardır. Birincisi devlet başkanının (*imâm*) onlara ihtiyaç duyması, ikincisi onların da kendilerinden beklenen hususlara vefa göstermeleridir. Hz. Ömer'in onlara zekât verilmesi uygulamasını kaldırmasına gelince, aslında Hz. Ebu Bekr'in onlara zekât vermesi *hükümün mensûh olmadığını* gösterir. Onlara verilmesinin uygun oluşu da bunun ihtimal dahilinde olduğunu gösterir, bu da fiili haram kılmayı gerekli kılmaz. Yani müellefe-i kulûba zekât vermek caizdir, farz değildir. Bazı İbâdî âlimler bu durumu “mensûh değil, *matrûhtur*, yani terk edilmiştir, ihtiyaç

³⁴ Sâlimî, *Meâric*, VII, 274.

³⁵ Sâlimî, *Meâric*, VII, 382.

³⁶ Sâlimî, *Meâric*, VII, 520.

³⁷ Sâlimî, *Meâric*, VII, 522, 524.

³⁸ Sâlimî, *Meâric*, VII, 531.

³⁹ Sâlimî, *Meâric*, VII, 532.

⁴⁰ Sâlimî, *Meâric*, VII, 532.

⁴¹ Sâlimî, *Meâric*, VII, 553.

⁴² Sâlimî, *Meâric*, VII, 611.

duyulduğu anda yeniden uygulanabilir” şeklinde değerlendirmişlerdir.⁴³

Devlet başkanı (imam) zekâtı toplama konusunda diğerlerine nazaran önceliklidir. Zekâat âmilleri zekâtı topladıklarında yarısını o beldenin fakirlerine dağıtmalı, yarısını da imama ulaştırmalıdır.⁴⁴ Zekâtı toplamakta öncelikli olan imam hayatta olduğu sürece bu görevi başkasına devredemez.⁴⁵ Ancak günümüzde Uman devleti zekâtı şahsî bir ibadet olarak kabul ederek devlet başkanına verilmesini şart koşmamaktadır.⁴⁶ Dileyen devlet tarafından kurulan zekâat fonuna (*sandûk*) zekâatını verirken, dileyen kendi başına istediği kişi ve yerlere verebilmektedir.

Kocanın karısına zekâat veremeyeceği ittifakla sabittir, ancak kadın kocasına zekâat verebilir. Nitekim Hz. Peygamber, Abdullah b. Mes’ûd’un hanımı Zeyneb’e cevaz vermiştir.⁴⁷

Zekâta Dair İbâdîlere Özgü Görüşler

Sığırın Nisabı

Zekâat konusunda İbâdîler, yukarıda serdedildiği üzere, bazen Hanefîlikle bazen de diğer Sünnî mezheplerle uyuşan görüşlere sahip olmuşlardır. Ancak bunun belli başlı iki istisnası vardır, ki bunlar İbâdîlere özgü görüşlerdir. Bunlardan en dikkat çekici olanı

⁴³ Sâlimî, *Meâric*, VII, 558.

⁴⁴ Sâlimî, *Meâric*, VII, 591.

⁴⁵ Sâlimî, *Meâric*, VII, 645.

⁴⁶ Nitekim çağdaş İbâdî araştırmacılardan Abd al-Rahman al-Salimi, zekâtı günümüzdeki vatandaşlık ve devlet mefhumları bağlamında incelediği makalesinde zamanın ve şartların artık değiştiğini vurgulayarak Müslüman bireylerin zekâtı vermek hususunda bir kararlılık içinde olduktan sonra devletin zekâtı bizzat toplama konusunda bir dayatmaya girmesinin meşruiyeti olmadığını belirtir; bkz. “Zakât, Citizenship and the State: The Evolution of Islamic Religious and Political Authority”, *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)* 25/1 (2015), s. 57-69, s. 68.

⁴⁷ Sâlimî, *Meâric*, VII, 623, 624. Kadının da kocasına zekâat veremeyeceğini söyleyenler Hz. Peygamber’in Zeynep’e verdiği cevazın zekâat dışındaki sadaka türleriyle alakalı olduğunu söylerler.

zekâta tâbi olan hayvanlardan sığırların nisabı meselesidir. Tüm Sünnî mezheplerde ve Şia'da koyunun nisabı 40, deveninki 5 ve sığırınki 30'dur. Yani bu rakamlara ulaştığında zekâta konu olur. İbâdîler koyun ve devenin nisabında bu mezheplerle aynı görüşü paylaşırken sığırın nisabında ayrılırlar ve onun nisabını tıpkı deve gibi 5 olarak belirlerler. Buna göre sığır sayısı tıpkı deve gibi 5'e ulaştığında ve üzerinden bir yıl geçtiğinde zekâta konu olur ve zekât olarak bir koyun verilmesi gerekir.⁴⁸ İbâdîlerin bu husustaki en önemli dayanakları İbn Ca'fer'in *el-Câmî'*de geçen ve zekâta konu olan hayvanların nisablarıyla alakalı ifadelerdir.⁴⁹ Ayrıca 2./8. yüzyılın sonları ile 3./9. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan İbâdî âlim Ebû Ganîm Bişr el-Horâsânî'nin *Müdevvene'*sinde sığırın nisabının tıpkı devenin nisabı gibi 5 adet olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Sünnî mezheplerle Şia'nın sığırın nisabını 30 olarak belirlerken dayandıkları Hz. Peygamber'in Yemen'e zekât toplamak üzere gönderdiği Muaz b. Cebel'e verdiği direktifleri içeren rivayetin mezhebin önderleri Ebû Ubeyde ve Câbir tarafından kabul edilmediğini de kaydetmiştir.⁵⁰

İbn Ca'fer'in ve Ebû Ganîm'in mezhebin görüşü olarak sundukları husus aslında daha eski bir kaynakta geçmektedir. Bu, Ca-bir b. Zeyd'den hadis alan kişilerden biri olan meşhur muhaddis Katâde b. Diâme'nin fikhî görüşleri ve hadisleri derlediği *Akvâlû Katâde b. Diâme'*dir.⁵¹ Muhtemelen Ebû Ganîm *Akvâlû Katâde'*yi

⁴⁸ Sâlimî, *Meâric*, VII, 314.

⁴⁹ Ebû Câbir Muhammed İbn Ca'fer el-Ezkevî, *el-Câmî'*, I-III, thk. Abdülmun'im Âmir, Maskat: Vizâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1981, c. III, s. 149'dan naklen Francesca, "Comparing İbâdî and Sunnî Law in Başra", s. 53.

⁵⁰ Ebû Ganîm Bişr b. Ganîm el-Horâsânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I-II, Maskat: Vizâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984, c. I, s. 246-247'den naklen Francesca, "Comparing İbâdî and Sunnî Law in Başra", s. 53.

⁵¹ Katâde bu eserinde Câbir b. Zeyd'in hadis rivayetlerini de nakletmiştir. Eser, bazı İbâdî kaynakların içerisinde bulunduğu gibi Tunus'un Cerbe adasındaki Bârûniyye Kütüphanesi'nde bulunan ve 18. yüzyılın sonlarında istinsah edilen bir yazma nüshası (Fikh İbâdî bölümü, numarasız, vr. 1-140, müstensih: Salih es-Sidrîni, ist. trh. 15 Şevval 1191

derleyen kişidir.⁵² *Akvâl'* de yer alan bir rivayete göre Ömer b. Abdilazîz halife olduğunda Hz. Peygamber'in zekâtın ödenmesi ile alakalı direktiflerini verdiği bir belgeyi araştırmak üzere Medine'ye birini gönderir. Bu kişi Hz. Peygamber'in Necran'a İslâm'ı öğretmek ve zekât toplamak maksadıyla gönderdiği Amr b. Hazm'ın ailesi tarafından korunan bu belgeyi bulur. Ayrıca Hz. Ömer tarafından zekât âmillerinden birine gönderilen ve bu âmilin ailesi tarafından korunan bir başka doküman daha bulur, ki bu, Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'a hitaben yazdığı metin ile aynıdır. Ömer b. Abdilazîz zekât âmiline zekâta dair bu dokümanları istinsah etmesini ve bunlara göre zekâtı toplamasını emreder. Buna göre otlayan deve ve sığırdan her ikisinin en az beş, koyun ve keçiden en az kırk adete ulaştığında, altın ve gümüşten en az 20 dinar ve 200 dirhem olduğunda zekât alınmalıdır.

İbâdî ulema sığırın nisabının niçin devenin nisabıyla aynı olması gerektiği konusunda birtakım kıyas yollu çıkarımlarda da bulunmaktadırlar. Örneğin En'am Suresi'nde "deveden bir çift, sığırdan bir çift..." şeklindeki âyette deve ile sığır peş peşe sayılmaktadır. Yine sünnette *hedy* kurbanı olarak deve ile sığırın her ikisinin *bedene* adı altında bir tutulmuştur. Kurbanda da hem sığır hem de deve aynı sayıda yani 7 kişiye kadar ortak olarak kesilebilir.⁵³

Zekâtın Dağıtımı

İbâdîlerin zekât konusunda farklılaştıkları bir başka konu zekâtın dağıtımı meselesidir. Nitekim zekât konusundaki en erken İbâdî metni olan Ebû Ubeyde'nin Mağripli İbâdî âlim Ebu'l-Hattâb el-Me'âfirî'ye (ö. 761) hitaben yazdığı ve özellikle zekâtın nasıl dağıtılacağı meselesine odaklanan risalesinde yalnızca herhangi bir büyük veya küçük günaha bulaşmamış fakir İbâdîlerin zekât al-

[1777]) da günümüze ulaşmıştır; bkz. Francesca, "Comparing Ibâdî and Sunnî Law in Başra", s. 52, 59. Francesca'ya göre Katâde'nin bu eseri, İslâm fıkhnının teşekkül sürecinde Sünnîlerle İbâdîler arasındaki ilmî etkileşimi gösteren çok önemli bir kanıttır; agm, s. 47.

⁵² Francesca, "Comparing Ibâdî and Sunnî Law in Başra", s. 51.

⁵³ Sâlimî, *Meâric*, VII, 317.

maya hak sahibi oldukları belirtilmiştir.⁵⁴ Sonraki İbâdî kaynaklar bu esasları *velâye* (dinî umdeleri hakkıyla gerçekleştirenleri dost edinme) ve *berâe* (mümin olarak adlandırılmayı hak etmeyenlere düşmanca davranma) şeklindeki itikadî esas çerçevesinde geliştirmişlerdir. Yani zekât yalnızca gerçek mümin olarak kabul edilen İbâdîlerin fakir olanlarına verilmelidir. Üstelik bazı âlimler fakir inancaşız İbâdîlerin İbâdî olmayan kültürlü kimselerden daha öncelikli olarak zekâta lâîk olduklarını söylemişlerdir.⁵⁵

SONUÇ

Diğer Hâricî fırkalara nazaran daha ılımlı görüşlere sahip olmaları ve merkezden uzak bölgelere yayılıp yaşayabilmeleri sebebiyle Hâricîlerin günümüze ulaşmayı başaran tek kolu olan İbâdiyye, müntesiplerinin hem itikatta hem de ameldeki mezhebidir. Basra'da doğmuş olan ancak Emevîler döneminde merkezden uzak bölgelere göç etmek durumunda kalan mezhep özellikle Uman başta olmak üzere Tunus, Cezayir, Zengibar, Batı Afrika gibi bazı bölgelerde hayatiyetini sürdürmüş ve sürdürmektedir. Kendilerini dış dünyadan ve diğer müslümanlardan izole etmeleri ve muhaliflerinin de birtakım ön yargılarla oluşturdukları menfi imaj sebebiyle çoğu kez oldukları gibi tanınmamanın veya yanlış bilgi ve yargılarla değerlendirilmenin muhatabı olmuş olan İbâdîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanınması önem arz etmektedir.

İbâdiyye fıkhı Basra'da ve Sünnî kesimle etkileşim içerisinde teşekkül etmiş, sonraki dönemlerde Basra'dan göç etmek zorunda kalış sebebiyle hususen Uman'da gelişmiş ve özellikle 5./11. ve 6./12. yüzyıllarda Sünnî fıkıh kaynaklarını hem planı hem de meseleleri bağlamında takip eder hâle gelmiştir. O nedenle pek çok meselede hem metot açısından hem de ulaşılan görüşler açısından Sünnî fıkıh mezhepleriyle yakınlık göze çarpmaktadır. Bu husus zekât meselesinde de rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Zekâta dair meselelerde bazen Hanefîlerle bazen de diğer Sünnî mezhep-

⁵⁴ Francesca, "Comparing Ibâdî and Sunnî Law in Basra", s. 53.

⁵⁵ A.y.

lerle uzlaşan İbâdiyye özellikle iki meselede diğer tüm mezheplerden farklılaşmakta ve kendine has duruş sergilemektedir. Bunlardan biri sığırın nisabının tıpkı deve gibi 5 adet olarak kabul edilmesi; diğeri de mezhebin *velâye* ve *berâe* öğretisi bağlamında zekâtın dağıtımında İbâdî oluşun gözetilmesidir. Sığırın nisabında Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın kabul ettiği 30 adet şeklindeki nisab miktarını ve bunun dayandığı delili geçersiz kabul eden İbâdiyye nisabın 5 adet olduğunu ifade eden hadis rivayetini esas almaktadır.

Günümüzde İbâdiyye'nin hem yönetim hem de halk nezdinde hâkim mezhep konumunda olduğu Uman'da, zekât artık geçmişteki İbâdî ulemanın algıladığı gibi devlet tarafından toplanmak durumunda olunan bir zorunluluk olarak değil, bireyin inisiyatifine bırakılan bir ibadet olarak görülmektedir. Birey zekâtını dilerse devlet tarafından oluşturulan fona teslim etmekte, dilerse de kendi başına dilediği kişiye/yere vermektedir. Devletin zekâta dair birey üzerinden bir zorunlu uygulama ve yaptırımı bulunmamaktadır.

Kaynaklar

el-Agberî, İsmail b. Salih b. Hamdan, *el-Medhal ile'l-fıkhi'l-İbâdî*, Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1434/2013.

al-Salimi, Abd al-Rahman, "Zakât, Citizenship and the State: The Evolution of Islamic Religious and Political Authority", *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)* 25/1 (2015), s. 57-69.

Bakan, Tevhit, "İbâdîler ve Hadis", *EKEV Akademi Dergisi*, 8/20 (2004), s. 221-240.

Fıġlalı, Ethem Ruhi, "İbâzıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, s. 256-261.

Francesca, Ercilia, "Comparing Ibâdî and Sunnî Law in Basra: The Case of the Zakât on Cattle", *REMMM* 132 (2012), 45-61.

Gömbeyaz, Kadir, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodik Bir Tartışma", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* IX/1 (2016), ss. 77-98.

Gömbeyaz, Kadir, "İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi: Kalhâtî Örneği", *İslâmî İlimler Dergisi İbâdîlik Özel Sayısı X/1* (2015), ss. 149-168.

Hoffman, Valerie J., *The Essentials of Ibâdî Islam*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2012.

el-Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, I-II, Maskat: Saltanatu Umân Vizâretü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.

Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdîyye: Dirâsetün Müreккеzetün fi usulihim ve ta'rîhihim*, 2. Bsk., Kahire: Mektebetü Vehbe, 1407/1987.

el-Sâlimî, Nureddîn Abdullah b. Humeyd, *Meâricü'l-âmâl ala Medârici'l-kemal bi-nazmi Muhtasari'l-hisal*, Uman: Mektebetü'l-İmâm es-Sâlimî, 2010.